

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МИГРАЦИЯ ВА УНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Зулайхо Абдухалимовна Кадилова

*Phd, Ташқи иқтисодий фаолият кафедраси доценти
Тошкент давлат шарқишунослик университети*

E-mail: kzulayho@gmail.com

Сулҳия Саидмаишафова Газиева

*Phd, Ташқи иқтисодий фаолият кафедраси катта ўқитувчиси
Тошкент давлат шарқишунослик университети*

E-mail: sulya_@mail.ru

Аннотация. Интеллектуал миграция кўпинча иқтисодий ривожланган мамлакатлар томонидан талаб қилинадиган юқори малакали меҳнат ресурсларига бўлган эҳтиёж билан боғлиқ. Ривожланаётган мамлакатлардан келиб чиқувчи малакали мутахассислар ривожланган мамлакатларга кўчиб ўтиши орқали уларнинг иқтисодий салоҳиятини оширишига ёрдам беради. Интеллектуал миграциянинг ижобий томони – бу мутахассислар томонидан олинган билим ва кўникмаларни кейинчалик ўз ватанларига қайтиб келгандан сўнг қўллаш имкониятидир. Интеллектуал миграция дунё иқтисодиётида глобллашув жараёнини янада тезлаштиради. Ушбу мақолада интеллектуал миграциянинг хусусиятлари, уни келтириб чиқарувчи омиллар ва унинг сабаблари ва шу билан бирга интеллектуал миграциянинг асосий турлари ҳақида маълумотлар таҳлил қилинди. Интеллектуал миграциянинг барча жиҳатлари кўриб чиқилиб, керакли таклиф ва тавсиялар берилди.

Калит сўзлар: халқаро миграция масалалари, STEM, интеллектуал миграция, юқори малакалилар миграцияси, олий маълумотли, аҳоли даромадлари, таълим миграцияси, тадбиркорлик миграцияси, инвесторлар миграцияси.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ И ЕЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Зулайха Абдухалимовна Кадырова

*Phd, доцент кафедры внешнеэкономической деятельности
Ташкентский государственный университет востоковедения*

Э-почта: kzulayho@gmail.com

Сулҳия Саидмаишафова Газиева

*Phd, старший преподаватель кафедры внешнеэкономической
деятельности*

Ташкентский государственный университет востоковедения

Э-почта: sulya_@mail.ru

Аннотация. Интеллектуальная миграция часто связана с потребностью в высококвалифицированных трудовых ресурсах, требуемых экономически развитыми странами. Квалифицированные специалисты из развивающихся стран, переезжая в развитые страны, способствуют повышению их экономического потенциала. Положительной стороной интеллектуальной миграции является возможность применения знаний и навыков, полученных специалистами, после возвращения на родину. Интеллектуальная миграция ускоряет процесс глобализации в мировой экономике. В данной статье проанализированы особенности интеллектуальной миграции, факторы, её порождающие, причины, а также представлена информация о её основных видах. Рассмотрены все аспекты интеллектуальной миграции, и были даны соответствующие предложения и рекомендации.

Ключевые слова: вопросы международной миграции, STEM, интеллектуальная миграция, миграция высококвалифицированных специалистов, высшее образование, доходы населения, образовательная миграция, предпринимательская миграция, миграция инвесторов.

INTELLECTUAL MIGRATION AND ITS CHARACTERISTICS

Zulaikha Abdukhalimovna Kadyrova

*Phd, Associate Professor of the Department of Foreign Economic Activity
Tashkent State University of Oriental Studies*

E-mail: kzulayho@gmail.com

Sulkhya Saidmashrafvna Gazieva

*Phd, senior lecturer of the Department of Foreign Economic Activity
Tashkent State University of Oriental Studies*

E-mail: sulya@mail.ru

Annotation. Intellectual migration is often associated with the demand for highly skilled labor resources, which are required by economically developed countries. Skilled professionals from developing countries contribute to enhancing the economic potential of developed nations by migrating there. The positive aspect of intellectual migration is that specialists have the opportunity to apply the knowledge and skills they acquired abroad upon returning to their home countries. Intellectual migration further accelerates the process of globalization in the world economy. This article analyzes the characteristics of intellectual migration, the factors that drive it, its causes, and provides information on the main types of intellectual migration. All aspects of intellectual migration are considered, and appropriate suggestions and recommendations are provided.

Keywords: *International migration issues, STEM, intellectual migration, highly skilled migration, higher education, population income, educational migration, entrepreneurial migration, investor migration.*

КИРИШ

Замонавий иқтисодий ривожланиш шароитида халқаро меҳнат миграцияси жараёнлари ўзининг малака, касб ва таълим хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда тобора хилма-хиллашиб бормоқда. Айниқса постиндустриал жамиятга ўтиш ва илм-фаннинг муҳим ишлаб чиқариш кучига айланиши юқори малакали кишилар миграциясига туртки бермоқда. Билимлар иқтисодиётига асосланган мамлакатларда етакчи ғоя ва билимга эга бўлган кишиларнинг ўрни ва аҳамияти ортиб борганидек, мамлакатнинг халқаро рақобатбардошлиги ҳамда миллий ва интеллектуал хавфсизлиги илғор билимлар ва юқори малакани ўзида мужассам этган интеллектуал капиталга боғланиб қолмоқда. Сўнгги йилларда креатив иқтисодиётга асосланган мамлакатларда фан-техника соҳаси мутахассисларига бўлган талабнинг ортиши, ҳукуматларнинг хорижий олимлар, юқори малакали мутахассислар ва иқтидорли ёшларни жалб қилишга бўлган интилишлари интеллектуал миграция жараёнларини фаоллаштирмоқда.

Интеллектуал миграция бу – юқори малакали мутахассислар, тадқиқотчилар, олимлар ҳамда фан, таълим, технология, муҳандислик, маданият ва STEM соҳаларида билимга эга бўлган кишиларнинг маълум бир ҳудуд доирасида ёки мамлакат ичидаги ташкилотлараро кўчишини англатади. Иқтисодиётнинг глобаллашуви шароитида юқори малакали мутахассисларга бўлган талабнинг ортиши ҳамда технологиялар ва транспорт инфратузилмасининг ривожланиши меҳнат ресурслари мобиллигига, ўз навбатида интеллектуал соҳа вакиллари ва мутахассисларнинг ўз билим ва кўникмаларига талаб юқори бўлган мамлакатларга эркин бориб ишлашларига шароит яратмоқда. Туғилиш даражаси қуйи бўлган ва аҳолиси қариб бораётган мамлакатлар қисқариб бораётган меҳнат ресурслари сонини интеллектуал миграция ҳисобига компенсация қилиш билан бирга ўз иқтисодиётига янги билим ва ғояларни жалб қилишга ҳамда мамлакат рақобатбардошлигини оширишга интиломоқда. Ўзларининг ғоя ва билимларини янги бозорларга киритишдан манфаатдор бўлган мутахассислар орасида реципиент мамлакатлардаги инновацион стартапларнинг эгаларига айланаётган тадбиркорларлар сони ҳам ортиб бормоқда. Шунингдек, интеллектуал миграциянинг мамлакатлар ўртасида билим ва тажрибаларнинг алмашувига имконият яратиши- бу соҳадаги оқсашларни ҳал қилиш ҳамда жамиятнинг илмий соҳа тараққиёти ва технологик ўсишга интилишини оширмоқда.

АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Олимлар Дж.Баунд, Г.Ханна ва Н.Моралеслар ҳисоб-китобларига кўра, юқори малакалилар иммиграцияси АҚШда аҳоли даромадларининг ортишига олиб келади¹. Тадқиқотчилар Н.Жаимович ва Х.Сюлар юқори малакалилар миграциясининг жамиятдаги тенгсизликни қисқаришига хизмат қилиши тўғрисидаги ғояни илгари сурдилар². Тадқиқотчи Шелия В. Сиар Янги Зеландия ва Австралиядаги филиппинлик мигрантлар мисолида юқори малакали миграция сабабларини тадқиқ этган³. Олим Ж.Хант таълим визаси ёки стажёр виза билан кириб келган иммигрантлар масаласини ўрганди⁴. Америкалик изланувчи Ж.Борхас интеллектуал миграция жараёнларининг иқтисодий оқибатларини таҳлил қилди⁵. Ж.Пери ўз ёндашувларида иммигрантларнинг маҳаллий иш ҳақиға таъсирини баҳолаш мумкинлигини тадқиқ қилди⁶. Олимлар Ж.Хант ва М.Гаузирилар юқори малакали кадрларнинг инновация ва тадбиркорликка таъсири масалаларини таҳлил қилдилар⁷. М.Реимсджик ва С.Бассфорд тадқиқотларида юқори малакали мигрантларни уйга қайтиш сабаблари ўрганилган⁸.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мақолада тадқиқотнинг назарий ва эмпирик усулларида фойдаланилди. Унда сўнгги тадқиқот наشرлари таҳлили берилган, олинган натижалар статистик маълумотлар билан таққосланган. Муаллиф методологиясида тизимли ёндашув, кузатиш, таққослаш, мавҳумлаштириш, идеаллаштириш ва гуруҳлаш усуллари қўлланилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Интеллектуал миграция ҳисобига турли ҳил жамиятлардаги маданий хилма-хиллик ҳамда креативлик ва самарадорликка асос яратувчи мультимаданий муҳитнинг шаклланиши янги халқаро илмий ва бизнес ҳамжамиятларининг ҳамда глобал тадқиқотлар ва иқтисодий ташаббусларнинг ривожланишига олиб келмоқда. Аммо халқаро интеллектуал миграция жараёнларининг донор мамлакатлар учун иқтидорли мутахассисларни йўқотиш яъни “ақлий салоҳият”

¹ John Bound, Gaurav Khanna, and Nicolas Morales. Understanding the Economic Impact of the H-1B Program on the U.S. NBER Working Paper No. 23153 February 2017. P.2, 43.

² Nir Jaimovich, Henry Siu. High-Skilled Immigration, STEM Employment, and Non-Routine-Biased Technical Change. NBER Working Paper No. 23185. February 2017. Massachusetts 2017. P.25.

³ F.Lorenzo, Jaime Galvez-Tan, K.Icamina, L.Javie. Nurse Migration from a Source Country Perspective: Philippine Country Case Study//Health Services Research. 2007 Jun; 42(3 Pt 2): P.1412.

⁴ J.Hunt. Which immigrants are most innovative and entrepreneurial? Distinctions by entry visa. Working paper 14920. National bureau of economic research. 2009. P.26-27

⁵ G.Borjas. Immigration in High-Skill Labor Markets: The Impact of Foreign Students on the Earnings of Doctorates. NBER Working Paper No. 12085. March 2006. JEL No. J23, J61. P.4.

⁶ G.Peri. Do immigrant workers depress the wages of native workers? ? IZA World of Labor 2014: 42.P.5

⁷ J. Hunt, M. Gauthier-Loiselle. How Much Does Immigration Boost Innovation? NBER Working Paper No. 14312 September 2008 JEL No. J61, O31. P.2.

⁸ Micheline van Riemsdijk, Scott Basford. Integration of Highly Skilled Migrants in the Workplace: a Multi-level Framework// Journal of International Migration and Integration. 2022. Volume 23, pages 633–654, P.646.

оқими каби муаммоларни юзага келтириши ҳукуматлар, жамият ҳамда бизнес соҳасининг бу борада сергак тортишига ундамоқда.

Шу ўринда интеллектуал миграция тушунчаси остида юқори малакали мутахассилар миграцияси англаниши лозимлигига эътибор қаратиб, юқори малакали мутахассис тушунчасига, унинг таълим даражаси ва касби нуқтаи назаридан ёндашиш мумкинлигини таъкидлаш жоиз. Аммо аксарият мамлакатларда камида икки йиллик бакалавр даражасига, ундан уёғига эса, магистр ва фан доктори илмий даражаларига эга бўлган кишиларнинг миграциясига юқори малакали кишилар миграцияси ёки интеллектуал миграция сифатида қаралади. Аммо бу борада иқтисодчилар нуқтаи назаридан ёндашадаган бўлсак, маълумотлар таҳлилида фақатгина таълим даражаси билан чекланиб қола олмаслигимизни, бу борада БМТнинг миграция тўғрисидаги ҳисоботларида олий маълумотга эга кишилар 25 ёшдан катта бўлганларгина гуруҳида қайд этилишини ҳам ҳисобга олишимиз лозим. Аммо Беин, Докюр ва Рапорот каби олимлар турли ҳил манбаларда таълим олиш учун келган талабалар ва таълим даражасига эга меҳнат мигрантларини алоҳида гуруҳ сифатида ўрганилмаслиги масалани чигаллаштиришини, шу сабабли маълумотлар базасини шакллантиришда мигрантларнинг ёши ва таълим олган жойини қайд этиш интеллектуал миграциянинг айнан донор мамлакатлар учун оқибатини ўрганишни енгиллаштиради, деб ҳисоблайдилар⁹.

Шу ўринда олима Б. Лоулнинг “олий маълумотли” тушунчаси “халқаро жиҳатдан энг “ҳаммабоп” атамалардан бўлгани учун у юқори малакали мигрантлар тушунчаси учун мезон бўла олиши фикрини қўллаб-қувватлаш лозим¹⁰. Аммо реципент мамлакатлар нуқтаи назаридан бу бироз баҳсли. Хусусан, 1990 йиллард ИХРТ-Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти (OECD) томонидан юқори малакали мутахассис бу-университет таълим даражасига ёки унга эквивалент бўлган маълум бир соҳадаги иш стажига эга мутахассис, деган тушунча киритилиб, улар қаторига “мустақил раҳбарлар, юқори даражадаги менежерлар, ихтисослашган техниклар, инвесторлар, бизнесменлар, суб-пудратчилар ва “калит” (муҳим) ишчилар” киритилган¹¹. Бундай ёндашув юқори малакали кадрларнинг профессионал хусусиятларига урғу берар экан, ҳар қандай олий маълумотга эга бўлган мигрант қабул қилувчи мамлакат учун юқори малакали мутахассис бўлмаслиги мумкинлигига ишора

⁹ Beine, M., Docquier, F., & Rapoport, H. . Measuring international skilled migration: A new database controlling for age of entry. The World Bank Economic Review, 2007. 21(2), 249–254.

¹⁰ B. L. Lowell. Policies and regulations for managing skilled international migration for work. New York: United Nations, Mortality and Migration Section of the Population Division/DESA.2005.

¹¹ OECD. SOPEMI 1997: Trends in international migration: Continuous annual report. Paris: OECD.1998. P.2.

килади. Бу борада Чайка ва Парсонлар Касбларнинг Халқаро Стандарт Классификацияси ISCOнинг 3 та энг юқори рўйхатига киритилган мутахассисларнигина (менежерлар ва юқори мансаба эгалари, профессионаллар ва техника соҳаси мутахассислари) юқори малакали мутахассис деб ҳисоблаш таклифини ўртага ташлаганлар¹². Бу ўринда бундай ёндашув халқаро миқёсда интеллектуал миграцияни касбий жиҳатдан хусусиятларини ўрганишда қўл келишини таъкидлашимиз мумкин. Аммо юқори малакали мигрантларни нафақат уларнинг таълим даражаси ва кўникмалари, балки уларнинг иш ҳақи даражаси билан аниқлаштириш, бу борада маълум иш ҳақи даражаси чегерасини белгилаш, мазкур чегарадан юқори даражада иш ҳақи олаётган ҳамда олий маълумотли ва маълум бир кўникмаларга эга кишилар миграциясини юқори малакачилар миграцияси деб қабул қилиш борасидаги Борхаснинг фикрлари ўринли. Сабаби у маълум бир кўникманинг кадри турли мамлакатлар кесимида бўлишига қарамасдан, бир хил даражада кадрланишига ва иш берувчи бундай мутахассисларнинг соф қийматини яхши билишига ишонади¹³. Мигрантларнинг малака масаласига айнан таълим ва иш ҳақи мезонидан келиб чиққан ҳолдаги ёндашувга Европа Иттифоқи Мовий Картасини мисол қилиш қилиш мумкин. Шу билан бир қатор олимлар фикрича, фақатгина таълим даражаси ва кўникма ёки малака нуқтаи назаридан мигрантларни гуруҳлаш ҳар доим ҳам тўғри бўлавермайди, юқори малакали ишчи университет таълим даражаси нуқтаи назаридан қараганда кенгроқ ёки торроқ маъно касб этиши мумкин¹⁴. Бунга доим ҳам олий маълумотга эга бўлмаган спортчилар ёки санъат вакиллари реципиент мамлакат томонидан юқори малакали мигрант сифатида қабул қилиниши ёки касбий таълимга эга бўлган пайвандчилар ва баъзи тиббиёт ходимлари реципиент мамлакатларда энг катта ҳажмда қабул қилинадиган касб эгалари эканлигини мисол қилиш мумкин.

Шу ўринда реципиент мамлакат нуқтаи назаридан мигрантларнинг фақатгина таълим даражаси уни малакасини аниқлашда асосий кўрсаткич бўла олмай қолди, сабаби бугунги кунда қабул қилувчи мамлакатларнинг иммиграция сиёсатида айнан мигрантларнинг кўникмалари уларнинг малакаси учун мезон бўлмоқда ва бирор бир мамлакат меҳнат бозорига кириш учун маҳаллий тизим томонидан мигрантнинг малакасини тан олиниш даражаси муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки глобал меҳнат бозорлари контекстида “халқаро даражада сотиладиган” кўникмалар ҳақида гапириш билан глобал миқёсда ҳажми

¹² Czaika, M., & Parsons, C. R. (2017). The gravity of high-skilled migration policies. *Demography*, 2017. 54(2). P. 603–630

¹³ Borjas, G. J. The labor-market impact of high-skill immigration. *American Economic Review*, 2005. 95(2), 56–60

¹⁴ Beach, C. M., Green, A. G., & Worswick, C. (2007). Impacts of the point system and immigration policy levers on skill characteristics of Canadian immigrants. In *Immigration*. 2007. P. 349–401.

чекланган инсон капитали масаласига урғу берилади. Бу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда, тадқиқотчи А.Солиmano юқори малакали мигрантларни талабдан келиб чиққан ҳолда қуйидагича таснифлашни таклиф қилади¹⁵:

- Тадбиркорлар, муҳандислар ва техниклар каби махсулдор иқтидорлилар гуруҳи бўлиб, уларнинг фаолияти тўғридан-тўғри товар ва хизматларни ишлаб чиқаришга қаратилган;
- Академик (билвосита) иқтидор эгалари сифатидаги олимлар, тадқиқотчилар, илмий тадқиқот лойиҳалари раҳбалари. Улар асосан университетлар, илмий тадқиқот ва таҳлилий марказларда фаолият кўрсатиб, натижаси тижорий қимматли махсулотлар ва ресурсларга айланадиган илмий билимларни ишлаб чиқиш ёки унга эга бўлиш билан шуғулланадилар;
- Врачлар, ҳамширалар ва ўқитувчилар кабилардан иборат бўлган ижтимоий соҳадаги иқтидорли кишилар бўлиб, улар ижтимоий соҳадаги муҳим хизматларни кўрсатиш билан шуғулланадилар.

Аммо шу ўринда 2000 йилда ИХРТ ўзининг юқори малакали мигрантлар тўғрисидаги ҳисоботида халқаро талабалар категориясини ҳам қўша бошлаганини таъкидлаш жоиз. Бунга сабаб мигрант талабалар оқими мамлакат учун потенциал жиҳатдан юқори малакали мигрантлар гуруҳини шакллантиришидир. Уларнинг мамлакат тили, ҳаёти ва маданиятига мослашишлари, ҳукумат талаби даражасидаги билимга эга бўлишлари ҳамда талабалар ўртасидаги алоқалар келажақдаги юқори малакали кадрлар миграциясига ва уларнинг циркуляциясига туртки беради. Бу ўринда П. Рагхурамнинг талабалар миграцияси “билимлар миграцияси”нинг муҳим компоненти эканлигига ҳам урғу бериши ўринли¹⁶.

Интеллектуал миграциянинг яъни юқори малакалилар миграциясининг XX ва XXI асрлардаги тарихи 3 та босқичдан иборат:

1. *Эрта босқичда*, юқори малакали кишиларнинг халқаро ва ички келишмовчиликлар туфайли салбий “итариб чиқарувчи” омиллар шароитида юзага келган қутилмаган кўчишлари кузатилган;
2. *Саноатлашган босқичда* давлатларнинг саноатлаштириш сиёсати фонида мутахассиларни “териб» олишга қаратилган даврда кузатилган;
3. *Глобал босқич* эса, кенгайиб бораётган регионаллашув, тарнсмиллийлашув ва бозорларнинг глобаллашуви шароитида кузатиляпти.

Интеллектуал миграциянинг ривожланишига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади:

¹⁵ Solimano, A. The international mobility of talent. New York: Oxford University Press.2008.

¹⁶ King, R., & Raghuram, P. International student migration: Mapping the field and new research agendas. Population, Space and Place, 2013.19(2), P.127–137.

Иқтисодий имкониятлар. Реципиент мамлакатдаги юқори иш ҳақининг жозибадорлиги, қўшимча рағбатлантиришлар ҳамда карьера пиллапояларида кўтарилиш имкониятлари.

Илмий тадқиқот имкониятлари. Илғор илмий тадқиқот лойиҳаларида иштирок этиш, энг янги технологиялар ва имий манбалардан фойдаланиш.

Таълим ва илмий-технологик ресурслар. Жозибадор, сифатли таълим йўналишларида олий маълумотга эга бўлиш ҳамда ривожланган илмий манбалар ва инновацион технологияларга эга мамлакатларда ўқиш ёки ишлаш.

Бизнес-муҳит. Фаол ва барқарор халқаро ҳамкорлик алоқаларига, жаҳон бозорларига чиқиш ва инвестицион имкониятларга ҳамда стартаплар ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватланишига эришиш.

Турмуш даражаси. Юқори турмуш даражаси, меҳнат қилиш учун қулай шарт-шароитлар, сифатли таълим ва тиббий хизматлардан фойдаланиш ҳамда хавфсизлик ва сиёсий барқарорлик омиллари.

Маданий хилма-хиллик. Хилма-хилликни қадрловчи ва ўз тажрибасини бойитишни истовчи кишилар учун турли хил маданий ва ижтимоий имкониятларнинг жозибадорлиги.

Миграция сиёсати. Реципиент мамлакатнинг иммиграция сиёсатининг шаффофлиги ва мослашувчанлиги.

Интеллектуал миграция нафақат фан ва техника соҳаси мутахассислари, балки ижодкор зиёлиларнинг миграциясини ҳам англатади. Бу борада интеллектуал миграциянинг асосий сабаби юқори мамлакали кадрлар учун юқори иш ҳақи ва турмуш даражасига интилиш ва ўзларини тўлиқ намоён этиш имконияти бўлиши билан бирга, мазкур жараёнда технологик муҳитнинг юзага келиши муносабати билан ижтимоий мобиллик имкониятларининг кенгайишини унутмаслик лозим. Хусусан, бу борада Европа Иттифоқи худудида умумий компетенцияларга эга бўлиш имконини берувчи Болония таълим тизимига ўтилиши минтақа ичидаги интеллектуал миграция жараёнларини енгиллаштирди¹⁷. Шу ўринда тадқиқотчилар ҳар қандай яратувчилик фаолиятини маълум бир ижтимоий шароитларни яратмасдан туриб амалга ошириб бўлмаслигига, ходимнинг интеллектуал-креатив энергияси унинг табиий ижодкорлик қобилиятларини шакллантирган ва ривожлантираётган муҳитга боғлиқ бўлишини таъкидлайдилар¹⁸.

¹⁷ Н.Равочкин. Интеллектуальные миграции в современном мире// Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research, № 17 (19), 2023. С.60.

¹⁸ Мельников, О.Н. Управление интеллектуально-креативными ресурсами наукоемких производств / О.Н. Мельников. – М.: Креативная экономика, 2010.С.156. Бу ҳақида қаранг: Д.А. Феоктистов. «Утечка мозгов» как специфика креативной экономики в системе мирохозяйственных связей// Проблемы экономики и менеджмента. № 4 (32) – 2014. С.111.

Шу ўринда юқори малакали кадрларнинг ривожланган мамлакатлардан ривожланаётган мамлакатларга томон ҳаракатининг ҳам кузатилиши бевосита трансмиллий корпорациялар фаолиятининг кенгайиши билан изоҳланади. Microsoft, Apple каби ахборот технологиялари соҳасидаги йирик ТМКлар юқори малакали кишиларга географик ва сиёсий чегараларни ҳисобга олмасдан ҳам ўз фаолиятларини амалга ошириш имкониятларини яратмоқда. ТМКларнинг бевосита иштироки асосида информатика, ҳисоблаш математикаси ва кибернетика каби факультетларга эга бўлган жаҳоннинг етакчи университетлари ахборот технологиялари ва унга турдош бўлган жаҳон меҳнат бозори тармоқлари учун мутахассис тайёрлаш мақсадида умумий глобал тармоққа бирлашганлар. Мазкур соҳа вакиллари ривожланган мамлакатлардаги вақтинчалик юқори малакали ишчи кучининг энг мобил қисмини ташкил этади. Шу билан бирга мазкур соҳадаги йирик компанияларнинг малака сертификати энг етакчи университетларнинг дипломи ва илмий даражасидан кам бўлмаган ҳолда кадрланади.

Интеллектуал миграция жараёнларини унинг характери ва мақсадидан келиб чиққан ҳолда, академик, бизнес, профессионал ва талантлар миграциясига ажратиш мумкин. Хусусан, *академик миграция* қуйидаги турларга бўлинади:

- *Таълим миграцияси.* Кишиларнинг таълим имкониятларини излаш, илмий даражалар олиш мақсадидаги кўчишлари бўлиб, мазкур миграция доктор илмий даражасига эга бўлган ёш олимларнинг илмий тадқиқот лойиҳаларида иштирок этиш мақсадидаги миграцияси бўлмиш *постдокторлик миграциясини* ҳам ўз ичига олади.

- *Олимлар алмашинуви.* Университет профессор-ўқитувчилари ва тадқиқотчиларнинг илмий ва техник лойиҳаларда ҳамда инновацион экотизимларда иштирок этиш ҳамда билим ва кўникмаларни алмашиш мақсадидаги миграцияси.

Профессионал миграция эса, бошқа мамлакатларда таклиф этилаётган юқори малакани талаб этувчи иш жойларини эгаллаш учун мутахассислар мобиллигини англаиб, у қуйидаги кўринишларга эга:

- *IT мутахассислар миграцияси.* Ахборот технологиялари соҳасидаги мутахассисларнинг иш ҳақи ва меҳнат қилиш шароити юқори бўлган мамлакатларга миграцияси.

- *Муҳандислар ва тадқиқотчилар миграцияси.* Техника йўналишидаги таълим даражасига эга бўлган кишиларнинг хориж мамлакатларидаги инновацион ва илмий-тадқиқот лойиҳаларидаги иштироки.

- *Экспертлар миграцияси.* Маълум бир тармоқнинг етакчи мутахассисларининг хориж мамлакатларидаги лойиҳаларда консультант сифатида иштирок этишлари.

Тадбиркорлар ва инвесторлар миграциясини ўз ичига олган *бизнес миграцияси* эса, қуйидаги шаклларга эга:

- *Тадбиркорлик миграцияси*. Реципиент мамлакатда яратилган қулай имкониятлардан келиб чиққан ҳолда кишиларнинг ўз бизнесларини йўлга қўйиш мақсадидаги миграцияси.
- *Инвесторлар миграцияси*. Инвесторларнинг хориж мамлакатларидаги мавжуд компанияларга инвестиция киритиш ёки стартап-лойиҳаларида иштирок этиш мақсадидаги миграцияси.

Санъат ва маданият соҳаси намоёндаларининг миграциясини кўзда тутувчи *талантлар миграцияси* эса, қуйидаги кўринишларга эга:

- *Рассомлар, муסיқачилар ва спортсменлар миграцияси*. Ижодкорлар ва спорт усталарининг ўз ижоди ва карьераси учун яхшироқ имкониятлар ва аудитория излаш мақсадидаги миграцияси.
- *Маданий алмашинув миграцияси*. Санъат ва маданият соҳасидаги кишиларнинг халқаро лойиҳалар, кўргазма ва фестивалларда иштирок этиш учун кўчиб ўтишлари.

1.1. Расм. Интеллектуал миграция (юқори малакалилар миграцияси) таснифи¹⁹

Интеллектуал миграция турли ҳил шаклларга эга бўлиб, уларни хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда бошқариш мазкур жараённинг жамият, фан ва иқтисодиётга таъсир самарасини ижобий томонган ўзгартириш мумкин.

Интеллектуал миграциянинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилар билан изоҳланади:

Таълим даражаси. Юқори малакали мигрантлар аксарият ҳолларда камида магистр академик даражасига эга бўлиб, улар илм-фан, технология, муҳандислик, тиббиёт, бизнес ва STEM каби соҳа мутахассислари ҳисобаланадилар.

¹⁹ Расм муаллиф томонидан тузилган

Глобал тақсимот. Юқори малакали мутахассислар миграцияси бутун дунё бўйлаб тарқалган бўлиб, улар асосан барқарор иқтисодий ўсишга эга бўлган мамлакатларга кўчиб ўтадилар. Интеллектуал миграция марказлари ҳисобланмиш АҚШ, Канада, Австралия ва Буюк Британияда жами юқори малакали мигрантларнинг 2/3 қисми тўпланган²⁰.

Иқтидор ва билимлар иқтисодиёти. Интеллектуал миграция билимлар иқтисодиётининг муҳим қисми ҳисобланади. Чунки билимлар ва профессионалларнинг кўникмалари инновациялар, илмий тадқиқотлар ва технологияларнинг ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатади. Шу орқали интеллектуал миграция янги иш ўринларини яратишга, иқтисодий ўсишга ҳамда мамлакат рақобатбардошлигининг ортишига туртки беради.

Халқаро рақобатбардошлик. Интеллектуал миграция жараёнларида иштирок этаётган мамлакатлар ва ташкилотларнинг энг яхши ақл эгалари ва мутахассисларни жалб қилиш учун рақобатлашишлари инновациялар ва тараққиёт учун қулай шароитни юзага келтиради. Малакали мутахассисларни жалб қилишга қаратилган мамлакатлар ўртасидаги глобал рақобат малакали кадрларнинг муваффақияти ва интеграциялашувини енгиллаштиришга қаратилган сиёсат ва ташаббусларни қўллаб-қувватланишига туртки беради.

Виза дастурлари. Юқори малакали кадрларни жалб қилишдан манфаатдор бўлган мамлакатлар бундай мигрантлар учун уларнинг мамлакатда доимий қолишлари, баъзан эса, фуқароликка эга бўлишлари учун имкон берувчи соддалаштирилган иммиграция тартибларини таклиф қиладилар.

Маданий хилма-хиллик. Турли хил маданиятга эга бўлган кишиларнинг миграцияси муаммоларни ҳал қилишга қаратилган турлича ёндашувларни тақдим этган ҳолда жамиятда маданий алмашув ва хилма хиллик юзага келтириш билан бирга креативлик ва новаторлик учун имконият яратади.

Ижтимоий интеграция муаммолари. Тил, маданият ва урф-одатлардаги фарқлар миграцияни амалга ошираётган мутахассислар учун ижтимоий интеграция муаммоларини юзага келтириши, бу эса ўз навбатида уларнинг профессионал мослашувлари ва шахсий ҳаётларига таъсир кўрсатиши мумкин.

Реципиент мамлакат фаровонлиги. Юқори малакали мутахассисларнинг миграцияси иқтисодиёт тармоқлари, илмий тадқиқотлар ва ишланмалар ҳамда махсус кўникмаларни талаб қилувчи тармоқларнинг ривожланишига туртки бериши билан реципиент мамлакатнинг иқтисодий фаровонлиги ортади.

Донор мамлакатларда иқтидорларнинг йўқотилиши. Донор мамлакатлардан юқори малакали кадрларнинг чиқиб кетиши иқтисодий ўсиш суръатларининг қисқаришига замин ҳозирлайди.

²⁰ Миграция и «утечка мозгов». Доклад об экономике региона ЕЦА, осень 2019 года. Всемирный банк, Вашингтон. 2019. С.39.

Ахлоқий масалалар. Мигрантларнинг ўзлари таълим олган, ривожланиш даражаси қуйи бўлган мамлакатни ташлаб, ишлаш учун ривожланиш даражаси юқори бўлган мамлакатларга кўчиб кетишлари донор мамлакатлар учун “мия дренажи” каби ахлоқий муаммоларни келтириб чиқаради.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Интеллектуал миграция бу-олий маълумотли ёки профессионал кадрларнинг яхшироқ иш ҳақи ва турмуш даражасига эга бўлиш мақсадида бир мамлакатдан ёки иқтисодиёт тармоғи ёки соҳасига кўчишини англатади²¹. Ўтган асрда фан, таълим, маданият ва бизнес соҳаси вакилларнинг оммавий миграцияси ҳукуматларни мамлакат таълим тизимини ривожлантиришга ва аҳолининг билим даражасини оширишга доир хатти-ҳаракатларни амалга оширишга ундади. Бу сайъи-ҳаракатлар жаҳон иқтисодиётида тил билан боғлиқ муаммоларнинг қисқаришига ва кишиларнинг халқаро мобиллигини ортишига олиб келмоқда. Шу тариқа юқори малакали кадрларга бўлган талаб ва таклифнинг ўзгариши шароитида халқаро меҳнат бозорининг янги сегменти шаклланди.

Интеллектуал миграцияга қуйидаги концепциялар доирасида назар ташланади²²:

1) *brain exchange*, яъни билим ва тажриба алмашувини англатиб, у ўз ичига “Ақлий салоҳиятнинг кириб келиши”(brain gain) ва “Ақлий салоҳият оқими” (brain drain) жараёнларини ўз ичига олади. Мазкур концепциянинг моҳияти мигрантларнинг ўз касби ва малакасидан келиб чиққан ҳолда ўз меҳнатларини жорий қилиш учун янги иш жойи қидиришлари билан изоҳланади. Мазкур концепция доирасида донор ва реципиент мамлакатдаги билим ва тажриба алмашинуви имконияти ва ҳолати тушунилади. “Ақлий салоҳият оқими” бу- малакали, интеллектуал ва ижодий меҳнат билан банд бўлган кадрларнинг ҳамда талабалар ва стажёрлар каби потенциал мутахассисларнинг мамлакатдан чиқиб кетишини англатади. “Ақлий салоҳият оқими” тушунчаси 1950 йилларда инглиз олимларининг оммавий равишда АҚШга кўчиб ўтиши шароитида юза келган. 1950-1960 йиллар давомида АҚШ 100 минг нафарга яқин юқори малакали кадрларни жалб қилиш эвазига ўз иқтисодиёти ва илм-фани соҳасида сезиларли ўсишга эга бўлди. АҚШдаги икки жаҳон уришидан кейин яратилган янги технологияларнинг аксарияти асосан Европа мамлакатларидан “импорт қилинган” олимларнинг фундаментал тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилди. Ўз навбатида “ақлий салоҳиятнинг кўчиб кетиши” муаммосига учраган

²¹ Митин Д.Н. Интеллектуальная миграция: сущность, последствия и пути решения//Вестник РУДН. Серия Политология. 2011. Номер 1. С. 41.

²² Белов Ф.Д. Международная интеллектуальная миграция: особенности, роль и значение на современном этапе// Вестник РУДН, серия Экономика, 2010, № 2. С.44,45.

Германия, Буюк Британия, Франция, Италия каби Европа мамлакатлари ўз иқтисодиётларини ривожлантириш учун ривожланаётган мамлакатлардаги юқори малакали кадрларни жалб қилишга мажбур бўлиб қолдилар²³. Шу тариқа донор мамлакатлар “ақлий салоҳият оқими” муаммосини бошдан кечири бошладилар. Кадрларнинг мамлакатдан чиқиб кетишининг асосий сабаби бу – истикболни кўра олмаслик, олимнинг ижтимоий мавқеъи ва молиялаштириш каби ўзаро боғлиқ бўлган муаммолардир. Молиялаштиришнинг етарли даражада бўлмаслиги илмий-техник ходимнинг моддий ҳолатини ёмонлашувига ва унинг илмий-тадқиқот фаолиятини олиб боришга бўлган интилишининг сусайишига олиб келади²⁴.

2) *brain waste*, яъни “мия чиқиндилари”ни англатиб, юқори малакали кадрнинг мамлакатни тарк этиши донор мамлакат учун меҳнат ресурсларини йўқотилишинигина эмас, балки мамлакатда турмуш даражасининг пасайиши ва ривожланишнинг потенциал имкониятларининг қисқаришига олиб келади. Америкалик социологларнинг ҳисоб-китобларига кўра, илмий-техник соҳадаги бир нафар юқори малакали кадрни тайёрлаш донор мамлакат учун тахмина 800 минг АҚШ долларига тушади²⁵.

3) *Reverse brain drain*, яъни “тескари мия дренажи”ни англатиб, бу жараён йирик компанияларнинг товар ва хизматлар ишлаб чиқишини нисбатан арзон ишчи кучи ва қулай ишлаб чиқариш шароитларига эга бўлган мамлакатларга ўтказиши натижасида юзага келадиган капиталлар миграциясига туртки беради. “Тескари мия дренажи” глобал интеллектуал ресурсларни ривожланаётган мамлакатлар фойдасига қайта тақсимлаш сиёсати учун қўшимча омил бўлиб, халқаро муносабатларнинг ривожланишига туртки беради²⁶.

Хулоса қилиб айтганда, ахборотларнинг глобаллашуви шароитида ривожланиш даражаси юқори бўлган мамлакатлардаги яшаш ва меҳнат қилишнинг нисбатан юқори стандартлари қолган мамлакатлардаги интеллектуал элита учун борган сари имконбоп бўлиб қолмоқда. Шу муносабат билан бир томондан, юқори малакали кадрларнинг ўз даромадлари ва турмуш даражаларини ошириш учун реал имкониятларнинг юзага келиши, бошқа томондан эса, иқтисодиёти ва глобал рақобатбардошлиги тобора “ақллар”нинг кириб келишиги боғлиқ бўлиб қолаётган мамлакатларнинг интеллектуал

²³ Ю. Леденева. Интеллектуальная миграция: мировые и российские тенденции//Высшее образование в России.2014 .№2. С.106.

²⁴ Сауткина В. Приостановить «утечку мозгов» посредством создания условий для их «циркуляции» в России / А. Сеуткина // Человек и труд. – 2012. –№ 4. С. 42.

²⁵ Papademetriou D. The Role of Immigration in Fostering Competitiveness in the US. / D. Papademetriou, M. Sumption. – Washington, DC: IMP, 2011. P.27.

²⁶ В.Ю. Леденева. Интеллектуальная миграция: мировые и российские тенденции//Высшее образование в России.2014 .№2. С.109.

мигрантларни мақсадли равишда жалб қилиш сиёсати юқори малакали кишилар миграциясини юзага келтирмоқда.

Интеллектуал миграция- жаҳон иқтисодиёти, таълим ва маданият каби соҳаларга жиддий таъсир кўрсатувчи мураккаб ва кўпқиррали жараён бўлиб, у мазкур жарёнда иштирок этувчи барча мамлакатлар ва мигрант мутахассисларнинг манфатларини ҳисобга олувчи оптимал ёндашувни ишлаб чиқишни тақазо этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. John Bound, Gaurav Khanna, and Nicolas Morales. Understanding the Economic Impact of the H-1B Program on the U.S. NBER Working Paper No. 23153 February 2017. P.2, 43.
2. Nir Jaimovich, Henry Siu. High-Skilled Immigration, STEM Employment, and Non-Routine-Biased Technical Change. NBER Working Paper No. 23185. February 2017. Massachusetts 2017. P.25.
3. F.Lorenzo, Jaime Galvez-Tan, K.Icamina, L.Javie. Nurse Migration from a Source Country Perspective: Philippine Country Case Study//Health Services Research. 2007 Jun; 42(3 Pt 2): P.1412.
4. J.Hunt. Which immigrants are most innovative and entrepreneurial? Distinctions by entry visa. Working paper 14920. National bureau of economic research. 2009. P.26-27
5. G.Borjas. Immigration in High-Skill Labor Markets: The Impact of Foreign Students on the Earnings of Doctorates. NBER Working Paper No. 12085. March 2006. JEL No. J23, J61. P.4.
6. G.Peri. Do immigrant workers depress the wages of native workers? ? IZA World of Labor 2014: 42.P.5
7. J. Hunt, M. Gauthier-Loiselle. How Much Does Immigration Boost Innovation? NBER Working Paper No. 14312 September 2008 JEL No. J61, O31. P.2.
8. Micheline van Riemsdijk, Scott Basford. Integration of Highly Skilled Migrants in the Workplace: a Multi-level Framework// Journal of International Migration and Integration. 2022. Volume 23, pages 633–654, P.646.
9. Beine, M., Docquier, F., & Rapoport, H. . Measuring international skilled migration: A new database controlling for age of entry. The World Bank Economic Review, 2007. 21(2), 249–254.
10. B. L. Lowell. Policies and regulations for managing skilled international migration for work. New York: United Nations, Mortality and Migration Section of the Population Division/DESA. 2005.
11. OECD. SOPEMI 1997: Trends in international migration: Continuous annual report. Paris: OECD. 1998. P.2.

12. Czaika, M., & Parsons, C. R. (2017). The gravity of high-skilled migration policies. *Demography*, 2017.54(2). P. 603–630
13. Borjas, G. J. The labor-market impact of high-skill immigration. *American Economic Review*, 2005. 95(2), 56–60
14. Beach, C. M., Green, A. G., & Worswick, C. (2007). Impacts of the point system and immigration policy levers on skill characteristics of Canadian immigrants. In *Immigration*. 2007. P. 349–401.
15. Solimano, A. The international mobility of talent. New York: Oxford University Press.2008.
16. King, R., & Raghuram, P. International student migration: Mapping the field and new research agendas. *Population, Space and Place*, 2013.19(2), P.127–137.
17. Н.Равочкин. Интеллектуальные миграции в современном мире// *Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research*, № 17 (19), 2023. С.60.
18. Мельников, О.Н. Управление интеллектуально-креативными ресурсами наукоемких производств / О.Н. Мельников. – М.: Креативная экономика, 2010.С.156.
19. Миграция и «утечка мозгов». Доклад об экономике региона ЕЦА, осень 2019 года. Всемирный банк, Вашингтон.2019. С.39.
20. Митин Д.Н. Интеллектуальная миграция: сущность, последствия и пути решения//*Вестник РУДН. Серия Политология*. 2011. Номер 1. С. 41.
21. Белов Ф.Д. Международная интеллектуальная миграция: особенности, роль и значение на современном этапе// *Вестник РУДН, серия Экономика*, 2010, № 2. С.44,45.
22. Ю. Леденева. Интеллектуальная миграция: мировые и российские тенденции//*Высшее образование в России*.2014 .№2. С.106.
23. Сауткина В. Приостановить «утечку мозгов» посредством создания условий для их «циркуляции» в России / А. Сеуткина // *Человек и труд*. – 2012. –№ 4. С. 42.
24. Papademetriou D. The Role of Immigration in Fostering Competitiveness in the US. / D. Papademetriou, M. Sumption. – Washington, DC: IMP, 2011. P.27.
25. В.Ю. Леденева. Интеллектуальная миграция: мировые и российские тенденции//*Высшее образование в России*.2014 .№2. С.109.
26. Bakhtiyor, Islamov, Zulaykho, Kadirova, Sulkhiya, Gaziyeva. Digitization measures in the regulation of labor migration processes in Uzbekistan // *ACM*, New York, NY, USA, 328-337 pp.
27. Zulaykho, Kadirova. Globallashuv sharoitida O‘zbekistonning xalqaro mehnat bozoriga integratsiyalashuvi. Toshkent 2016.

28. Zulaykho, Kadirova, Sulkhiya, Gaziyeva. Regulation of labor migration processes in Uzbekistan // Journal of marketing, business and management Vol. 1, ISSUE 10 January 2023. 41-48 pp.
29. Zulaykho, Kadirova, Sulkhiya, Gaziyeva. International labor migration processes in the context of digitalization// Journal of marketing, business and management ISSN (E): 2181-3000 Vol. 1 ISSUE 1 March 2022. 76-84 pp.
30. Kadirova Z. Gaziyeva S. Xorijiy mamlakatlarda oilaviy migratsiya masalalari// Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali, 8-son 2024-yil, avgust. 517-521 bet.
31. Kadirova Z. Gaziyeva S. Family migration processes in the USA and Uzbekistan// Journal of marketing, business and management ISSN (E): 2181-3000 Vol. 3, ISSUE 3 July 2024. 2-6 pp.